16. ЗУ УСРР — 1926. — № 80. — Арт. 488.
17. Фрейман І. І. Збірка правил про забезпечення застрахованих порядком соціяльного страхування. — Харків, 1929. — С. 113.
18. Трефилов И. М. Страховик. Справочник по вопросам социального страхования и медицинской помощи застрахованым. — М., 1927. — С. 218.
19. Фрейман І. І. Збірка правил про забезпечення застрахованих порядком соціяльного страхування. — Харків, 1929. — С. 115.
20. Сборник действующего законодательства по социальному страхованию на Украине / Под общ. ред. И. И. Фреймана. — Харьков, 1926. — С. 210.
21. Фрейман І. І. Збірка правил про забезпечення застрахованих порядком соціяльного страхування. — Харків, 1929. — С. 117.

М. І. Михайлуца

РУМУНСЬКА РЕЛІГІЙНА ПРОПАГАНДА ТА ДУХОВНА МІСІОНЕРСЬКА ЛІТЕРАТУРА НА ТЕРЕНАХ МІЖ ДНІСТРОМ І ПІВДЕННИМ БУГОМ (1941 — 1944 рр.)

У сучасному процесі відродження духовності важливого значення набуває релігійна пропаганда християнських ідей серед атеїзованого протягом десятиліть комуністичною системою населення півдня України. Актуальними сьогодні, з точки зору суспільно-конфесійної, залишаються методи духовного впливу церкви на мирян, засоби, завдячуючи яким привертається значна маса людей до лона тієї чи іншої церковної інституції тощо. Історичне минуле православ'я в межиріччі Дністра і Південного Бугу в роки Другої світової війни є цікавим і повчальним з позицій сплетіння інтересів державних, державно-конфесійних, етно-конфесійних, міжконфесійних тощо, і тому, безперечно, має бути джерелом позитивного морального і духовного досвіду.

Проте визначена нами проблема є зовсім недослідженою в Україні. Хіба що, лише у загальному контексті характеристики румунської окупаційної системи, — писав одеський історик Трансністрії В. П. Щетников [1]. Дослідник визначив спрямованість румунської релігійної пропаганди, передусім посилаючись на бажання окупантів укріпити підґрунтя ідеологічного впливу в регіоні.

 © М. І. Михайлуца, 2006

Румунські та молдавські історики значно результативніші. Поміж десятка відомих нам виділимо праці А. Н. Петку [2] та Р. Соловєй [3]. Перший акцентує увагу на організації Румунської православної місії в Трансністрії (далі — РПМ, або Місія) та перших її заходах у напрямку євангелізації населення у Наддністрянщині, місіонерській діяльності, а саме організації духовного навчання і релігійної пропаганди, виданні церковної літератури, організації християнських кружків та культурних осередків, повсюдному хрещенні та вінчанні населення. А молдавська дослідниця Родіка Соловєй у розділі "Освіта і культура. Релігійне життя" своєї монографії розглядає релігійну пропаганду як інструмент деатеїзації населення через видання, розповсюдження духовної літератури та постійні настанови серед дітей та молоді.

З огляду на цей чинник нашим завданням бачимо, взявши за основу не знані до цього моменту документальні архівні матеріали, показати напрямки і розкрити суть релігійної пропаганди румунського християнізму в Трансністрії в період 1941-1944 років.

Виходячи з суто місіонерських завдань, Румунська православна церква в особі патріарха Никодима та керівників РПМ в Трансністрії не останню роль відводили організації релігійної пропаганди ролі Румунії у християнізації населення через розповсюдження різноманітної духовної літератури серед населення, в школах, а також систематичне пропагування на сторінках преси, на радіо, будь-де прикладів румунського благодійництва, християнського благочестя та милосердя.

Коли в березні 1942 року в Одесі, вперше за 25 років, відбувся церковний конгрес, організований Місією на чолі з митрофорним архімандритом, доктором богословія о. Юлієм (Скрібаном), румуни, з огляду на своє місіонерство, надали цій події великого значення: навіть транслювали по радіо "Молдаванка" у неділю 25 березня 1942 р. Серед питань організаційно-адміністративних та суто релігійних, що розглядалися на конгресі, йшлося також про заснування релігійної газети [4].

Першочерговою і необхідною умовою пропаганди християнства серед місцевого атеїзованого люду, на думку керівництва Місії, було налагодження видавницької та поліграфічної справи. За короткий термін вона мала надати можливість значному

числу старих людей відродити надію, молодим — ознайомитись із християнською ідеєю та навернути на шлях істинний заблудлих. Поряд з тим, розповсюдження різноманітної і доступної для кожного поліграфічної продукції дозволяло також надолужити брак священиків та викладачів-катехізерів.

За архімандрита Юлія РПМ мала велику потребу в молитовних книгах, церковно-історичній та богословській літературі, особливо українською та російськими мовами [5]. Бракувало також і релігійних книжок для початкових класів. Серед інших труднощів першого року діяльності Місії визначалась саме така нагальна проблема. Щоправда, румунські ортодокси спершу виходили з такої ситуації шляхом випуску на благодійні кошти церковних календарів, газет з християнськими рубриками, брошур, карток, листівок тощо. Накладом у 10 тис. примірників було видруковано і розповсюджено серед місцевого слов'янського населення російськомовний "Церковний календар на 1942 рік". При Бершадському монастирі двічі на місяць видавалася румунською і російською мовами газета "Воскресенье" [6].

Не дочекавшись підтримки з боку Місії, місцеві протоієреї за власної ініціативи видавали і розповсюджували серед підлеглих парафій різні друковані матеріали. Через брак релігійних повчальних матеріалів протоієрей Могилівського повіту о. Костянтин спільно з префектурою повіту на початку 1942 року видав невеличку книжечку з молитвами слов'янською мовою [7]. Оскільки попит серед населення був значно більший, наклад 5 тис. примірників виявився досить невеликим.

Справжнього буму сягає видавнича діяльність Місії за митрополита Віссаріона (Пую), який вважав, що найкращим пропагандистом християнства може бути власна типографія РПМ. Завдяки великому труду протоієрея Сільвестра Ватрича її було таки придбано. Проте, через відсутність достатньої кількості паперу вона не могла виконувати в повному обсязі свого призначення. Після того, як митрополит надіслав скаргу до Міністерства національної пропаганди Румунії Місія отримала 4000 кг паперу [8]. За сприяння Одеської примарії і отриманого паперу було опубліковано багато різноманітної релігійної літератури. Хоча типографія почала діяти лише з 1 квітня 1943 р. і постійно терпіла труднощі, пов'язані з нестачею паперу, все ж до листопада 1943 р. її друком вийшли: румунсь-

кою мовою — журнал "Transnistria creștină" ("Християнська Трансністрія"), у перший рік №№ 1–4 і в другий рік №№ 3–4 по 1 тис. примірників; "Cвнтările bisericești pentru corurile de la sate" ("Церковні співи для сільських хорів") 1 тис. примірників; молитовна книга "Lăudați pe Domnul" ("Хвала Богу") 5 тис. примірників; "Viața religioasă on Transnistria" ("Релігійне життя в Трансністрії") архімандрита Антіма (Ніки) 1 тис. примірників; історична книга "Viața bisericească a Odesei 1794–1943" ("Церковне життя в Одесі 1794–1943") і авторства А. Балясного "Ororile bolșevismului" ("Більшовицький жах") по 1 тис. примірників кожного видання, а також біля 10 тис. примірників великих і малих молитовних книг. Окрім видань румунською, було видруковано значну кількість літератури і російською мовою: 25 тис. книжечок для молитв, "Журнал для детей" 3 тис. штук, "Журнал для юношества" 3 тис. примірників, "Христос Воскресе", № 1 тиражем 43 тис. примірників, "Христианская жизнь", №№ 1–5, 86 тис. примірників, 20 номерів "Христианского вестника", загальним накладом 630 тис. примірників тощо [9]. Був підготовлений настінний "Церковный календарь Транснистрии на 1943 год". Вже на початку січня 1943 р. він мав з'явитися у продажу як альманах-книга обсягом майже 100 сторінок [10]. Тиражем 50 тис. примірників, — писала газета "Буг" від 19 липня 1943 р., — з благословіння митрополита Віссаріона готувався до друку у єпархіальній типографії збірник "Земне життя Спасителя".

Наприкінці 1942 року, поки Місія ще не мала власної типографії, у видавництві "Одесской газеты", що знаходилось на вул. Пушкінській, 32 з дозволу цензури, п'ятитисячним накладом було надруковано "Закон божий". Ця книжечка мала 176 сторінок і за змістом складалась із 4-х частин: молитв, священної історії Ветхого завіту, священної історії Нового завіту і тропарів* християнських свят.

Румунська церковна адміністрація в окупованих землях Трансністрії видавала духовну літературу лише російською мовою. Однак, дотримувалася старих канонічних норм слов'янських передруків. Так, у післямові до "Молитвослова"**, що вийшов у 1943 році в Одесі, зазначалось: "Сия книга перепечатана Православной Румынской Миссией в Транснистрии по "Молитвослову", напечатанному в Киеве в 1912 году и согласо-

ванному с другими изданиями этой книги, столь полезной для православных христиан".

Проте, факти видання значними тиражами російськомовної літератури свідчать, з одного боку, про велику потребу місцевого населення Трансністрії у християнській літературі, з іншого, фіксують повне і відверте нехтування РПМ мовно-національними інтересами українців, болгар, і навіть, певної частини молдаван, які користувалися кирилицею.

Для того щоб друкована релігійна література дійшла до читача, при типографії Місії було передбачено функціонування відділу розповсюджування, яким керував священик Т. Герасименко [11]. Переважна більшість невеликих за обсягом книжок та брошур релігійного змісту передавалася віруючим, вчителям, школам, культурним та іншим установам безкоштовно. Натомість, науково-популярна, історико-релігійна та церковна література реалізовувалась через магазини, книгарні тощо. Траплялися випадки, особливо на перших порах діяльності Місії, коли канцелярія за згодою чиновників Місії, надсилала протоієреям повітів листи, якими дозволяла реалізовувати книжечки і брошури за певну суму, вказуючи загальну суму, яку потрібно було повернути до каси Місії, решта грошей, отриманих з реалізації, йшла на потреби місцевого храму чи священику особисто. Наприклад, 11 вересня 1942 року за № 5107 виконуючим обов'язки шефа Місії інспектором-місіонером Дм. Поповичем було направлено листа протоієрею Голтянського повіту, в якому повідомлялося, що Місія видала російською мовою молитовну книжечку для учнів початкових класів і виділила 1000 примірників для повіту по 15 пфенігів за примірник [12]. Далі йшлося про те, що Місія дозволяє протоієрейству продати в районах повіту ці брошурки ціною до 25 пфенігів за кожну. Виходило, що Місія мала отримати 150 RKKS, а безпосередній розповсюджувач — до 100 марок. Звичайно ж, це не були великі гроші, однак, враховуючи що типографія Місії, як вказувалося вище, видавала російськомовну літературу для масового вжитку багатотисячними тиражами, можемо припустити, яким чином утворювалися фінансові потоки Місії і які солідні суми привласнювали чиновники-місіонери. Очевидно, саме на такого роду недоліки, допущені попереднім шефом Місії, вказував митрополит Віссаріон у рапорті на ім'я патріарха Никодима від 5 січня 1943 р.

Якраз у 1943 році, за Віссаріона, й було кардинально змінено підходи щодо популяризації православ'я румунського зразка у провінції. Вже у лютому того ж року духовенством округу Криве Озеро, Голтянського повіту з благодійною метою було роздано населенню в рамках діяльності будинку культури біля 5 тис. румуномовних релігійних брошур, 3 тис. хрестиків та 2 тис. маленьких іконок [13]. Такі факти зустрічаються часто. Однак, маємо великий сумнів у тому, що місцеві жителі за власним бажанням користувалися писаними не слов'янською мовою книжками.

Поширеною і доступною для різних верств населення формою отримання інформації в Трансністрії, а значить і дійовим засобом релігійної пропаганди, була преса. З метою широкої популяризації християнства і задля розповсюдження духовних знань серед жителів окупованих земель Місія організувала роботу цілої низки авторів, які активно співробітничали в газетних виданнях. Пропагандистське завдання через пресу керівництво Місії бачило у висвітленні на її шпальтах релігійних процесів у провінції, у приділенні уваги відновленню діяльності православної церкви і, в першу чергу, християнських культових споруд, монастирів, проведенні наступальної критики більшовицької політики в релігійному питанні тощо.

Серед газет, які репрезентували на своїх сторінках християнські рубрики та регулярно поміщали статті на релігійну тематику, виділимо біля десятка видань. Переважна більшість з них, з огляду на україномобські настрої румунської окупаційної влади в провінції, були переважно російськомовними. Щоправда, у Голті, наприкінці 1941 р. і протягом трьох місяців на початку 1942 р. виходило кілька номерів "Прибугських вістей" українською мовою, однак вже з січня 1943 р. це ж видання вже номінувалося як "Прибугские известия" — "Газета Голтянского уезда", замість "Української газети Голтянського повіту". На сторінках газети знаходимо статті, які свідчили про надію на німецьке та румунське сприяння створенню вільної української держави і налагодженню християнського життя. Газета поміщала статті про панахиду по Шевченкові у Голті, яка відбулася 11 березня 1942 р. на вшанування пам'яті великого поета [14].

В Одесі, центральному місті провінції Трансністрія, виходи-

ло кілька різних за ідеологічною спрямованістю, однак, об'єднаних християнським релігійними духом часописів: "Молва" та "Колокол". На думку історика А. Жуковського, вони були нтсівського напрямку [15]. Наприклад, газета "Молва", за нашими підрахунками, лише у грудні 1942 року надрукувала 43 статті, інформації та об'яви про життя православної громади Трансністрії. Діяльність видання особливо активізувалася з приїздом до Одеси нового шефа Місії. На сторінках газети подавалися статті про репресованих більшовиками священиків та проведені молебні на вшанування пам'яті загиблих, про культурні та благодійні акції місіонерів, місцевого духовенства, подавалася хроніка подій релігійного життя.

Наступально-націоналістичною прорумунською спрямованістю виділялася газета "Одесса". Спочатку вона була щотижневиком, а з травня 1942 р. виходила щоденно. Це видання мало постійну рубрику "Християнське життя", яку вів протоієрей Георгій Харгел. Майже у кожному номері газети підкреслювалась значимість румунського релігійного місіонерства. Вишукуючи молдавсько-румунські корені в історичному минулому Одеси і України (такі як: національна приналежність митрополита Київського у XVII ст. — Петра Могили, румунського митрополита XIX ст. — Редумеску-Бодоні, район міста Одеси, де мешкали молдавани — "Молдаванка"), газета проводила паралелі з румунською християнізацією, яку здійснювала Місія вже в 40-х роках XX століття.

Часопис "Буг" — перша вечірня ілюстрована газета і дитячий журнал щотижневого видання — "Детский листок" задовольняли потреби не тільки дорослого населення, а також "давали духовну і християнську їжу" дітям та юнацтву [16].

Розбіжність в цінах на газети була досить значною, від 10–15 пфенігів за номер "Детского листка" або "Одессы" і до 1 RKKS за екземпляр "Прибугских известий", який за обсягом сягав 8 сторінок. Саме через невелику вартість дозволених румунами газет, публікації з християнської тематики знаходили свого до читача.

Часто відновлення того чи іншого храму підносилося в румунській російськомовній пресі як здобуток румунської зброї, яка зробила можливим повернення християнських традицій на ці землі. Стаття, опублікована у газеті "Молва", розповідала

про те, що найближчим часом при Одеському училищі мореплавання (на вул. Канатній) буде відкрито церкву Миколи Чудотворця, на ремонт якої міським головою було виділено 2 тис. марок. Настоятелем цієї церкви Місія призначила протоієрея о. Миколая (Добровольського), законовчителя училища. Наведений цей та інші факти репрезентувалися румунами як події, які стали можливими завдяки "румунським воїнам-хрестоносцям, які принесли позбавлення від більшовицького ярма і тому повсюди стали відкриватися храми" [17].

Православна Місія наступально впроваджувала свою роботу і через будинки християнської культури, куди, до речі, вхід був вільним. Ці заклади румунізованої культури мали власні бібліотеки, читальні, навіть кіноапарати, за допомогою яких знімали документальні фільми. Таким осередком в Одесі був будинок св. Григорія Богослова. Тут виходив релігійно-етичний листок, редагований доктором богословія В. Чеменою і протоієреєм Ф. Поповичем [18]. У доступній формі в ньому викладалися основи православної віри, питання моралі, сутність релігійних обрядів тощо. Щонеділі у Будинку християнської культури читалися лекції та проводилися різні християнські культурні заходи [19]. Спеціально архієпископом і митрополитом Олтенії (архієпископії Крайови) Ніфоном, бібліотеці префектури Очакова 16 червня 1943 р. було подаровано один примірник книги "Mergeți și propoveduiți"("Ідіть і проповідуйте"), присвяченій діяльності 103 священнослужителів, яких було направлено з християнською місією до Трансністрії [20]. Субпротоієрей району Криве Озеро Георгій Ілляш у квітні 43-го зняв апаратом "Бабі" фільм "Viața, patimile și invierea Мвntuitorului" ("Життя, страждання і смерть Спасителя"). Демонстрація фільму дітям початкової школи, гімназії і дитячих садків у колгоспах району відбулася в страсну суботу у приміщенні християнського клубу.

Отже, румунська церковна адміністрація в досягненні своєї мети, спрямованої на християнізацію мешканців провінції Трансністрія, здійснювала цілу низку дієвих пропагандистських заходів. Через друковані засоби: духовну літературу, періодичні видання та пресу румуни, з одного боку, сприяли релігійному вихованню населення, особливо дітей, які від народження не знали християнської віри, а з іншого, це ж насе-

лення мали упокорити ідеологією румунського православного місіонерства на противагу більшовицькому атеїзмові.

Примітки

* коротка церковна пісня, яка передає сутність свята, головні риси події або життя святого, на честь якого свято (наприклад: тропар Св. Василію Великому, Св. Миколаю, тропар на Воздвиження Хреста Господнього та ін.).

** примірник цієї духовної книги, обсягом 360 сторінок і вартістю 3 RKKS за тодішніми цінами, знаходиться у приватній колекції відомого одеського колекціонера М. Б. Пойзнера.

Література

1. Щетніков В. П. Одеса під час фашистської окупації 16 жовтня 1941 — 10 квітня 1944 рр. // Архіви окупації. 1941-1944 / Держ. ком. архів. України. — К.: Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2006. — С. 830.
2. Adrian Nicolae Petcu 1942–1943: Activitatea Bisericii Ortodoxe Romȃne on Transnistria // Studii şi materiale de istorie contemporană, Inst. de istorie "Nicolae Iorga", Serie nouă, vol. 1, 2002. — P. 289–309.
3. Rodica Solovei Activitatea Guvernamintului Transnistriei on domeniul social-economic şi cultural: 19 auq. 1941 — 29 ian. 1944. — Iasi, 2004.
4. Одесса. — 1942. — 24 марта.
5. Transnistria crestina. — Bucuresti. — 1943. — nr. 8. — P. 28.
6. Ibid., — P. 33.
7. Ibid., — P. 61.
8. Rodica Solovei Activitatea Guvernamintului Transnistriei... — P. 118.
9. Див.: Adrian Nicolae Petcu 1942–1943: Activitatea Bisericii Ortodoxe Romȃne... — P. 306; Rodica Solovei Activitatea Guvernamintului Transnistriei... — P. 118.
10. Молва. — 1942. — 23 декаб.
11. Rodica Solovei Activitatea Guvernamintului Transnistriei... — P. 119.
12. Державний архів Миколаївської області. (далі — ДАМО) — Ф. 2704. — Оп. 1. — Спр. 3. — арк. 68.
13. Там само. — Спр. 2. — арк. 69.
14. Прибугські вісті. — 1942. — 19 берез.
15. Жуковський А. Українські землі під румунською окупацією в часи Другої світової війни: Північної Буковини, частина Бессарабії і Трансністрія, 1941–1944 // Український історик. — 1987. — ч. 1–4. — С. 91.

16. Одесса. — 1942. — 14 апр.
17. Молва. — 1942. — 3 декаб.
18. Там само. — 24 декаб.
19. Буг. — 1943. — 7 авг.
20. ДАМО. — Ф. 1028. — Оп. 1. — Спр. 121. — арк. 52.

К. А. Тиганій

МОВА ЯК ВАЖЛИВИЙ ФАКТОР ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

За сучасних умов актуальним є дослідження процесів формування та становлення української державності. В цьому контексті важливим є дослідження різноманітних інститутів влади, органів державного управління та місцевого самоврядування, окремих елементів розбудови держави, зокрема мови.

Значна кількість досліджень за останні сторіччя, присвячених питанням формування та розвитку мови національного або міжнаціонального спілкування, двомовності, значенню державного статусу, зовнішній експансії та внутрішній безпеці мови, підтримує необхідність подальшого дослідження соціолінгвістичних процесів в Україні. Різноманітні точки зору, поширені в роботах М. С. Грушевського [1], О. Забужко [2], І. Осташа [3], В. Лози [4], І. Богословської [5], І. Дзюби [6] та ін., визначають складність та різноманітність методів дослідження питання про значення, статус, долю, майбутнє української мови.

Метою цієї статті є визначення ролі та значення мови як складової частини (елементу) у процесі розбудови держави, формування та становленні нації.

Мова — це засіб спілкування, засіб передачі інформації. Мова — найдоступніший та найпоширеніший засіб передачі інформації. Певні звуки або їхні комбінації, які вимовляє людина позначають назви, поняття, дії тощо. Комбінації звуків (склади) ми називаємо словами, а із слів утворюємо речення. Прості, складні, вони дозволяють достатньо повно висловлювати свої бажання, спостереження, роздуми, враження, почуття.

Активне застосування мови задля спілкування неможливе без певної уніфікації комбінацій звуків, назв, понять, слів, дій. Така уніфікація потрібна для розуміння між співрозмовника-

© К. А. Тиганій, 2006